

ΠΡΩΙΜΗ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΛΕΙΑ

Κάτω από την τεράστια ακτινοβολία του μεγάλου πανελλήνιου ιερού της Ολυμπίας τα μικρότερα τοπικά ιερά της Ηλείας δεν έχουν γίνει ως τώρα — εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις¹ — αντικείμενο μιας συνολικότερης μελέτης. Όμως κυρίως σ' αυτά τα λιγότερο φημισμένα ιερά αντικατοπτρίζονται οι παλαιότερες λατρείες που κυριαρχούσαν στην περιοχή πριν από την ακμή της Ολυμπίας και την καταξίωσή της ως πανελλήνιου ιερού και διαφαίνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια η φυσιογνωμία αυτού του κατ' εξοχήν αγροτικού χώρου που, ιδιαίτερα κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή, κλυδωνίζεται από τις έριδες μεταξύ Ηλείων, Πισατών και Τριφυλίων.

Στα πλαίσια της χρονικά περιορισμένης ανακοίνωσης, η προσπάθεια προσέγγισης του χώρου αυτού κατά την αρχαϊκή εποχή επιχειρήθηκε μέσω της ως τώρα άγνωστης, ανάγλυφης κεραμικής², που έχει βρεθεί και στο ιερό της Ολυμπίας και σε άλλα μικρότερα ιερά και αποτελεί ένα είδος σημείου αναφοράς για τη γνώση και κατανόηση ενδεχόμενων εγχώριων εργαστηρίων αλλά και για τη χρήση των αγγείων και σκευών ιδίως στη λατρεία.

Τα κυριότερα σκεύη που ανήκουν στην κατηγορία αυτή, είναι δηλαδή κατασκευασμένα από χονδρόκοκκο πηλό και φέρουν συνήθως επίπλαστη ή εγχάρακτη διακόσμηση, είναι τα περιρραντήρια, σκεύη κατά κύριο λόγο λατρευτικά³. Τα περιρραντήρια ή αγιστήρια ήσαν τοποθετημένα, όπως είναι γνωστό, στις εισόδους των ιερών ή κοντά σε βωμούς και ναούς. Η χρήση τους είναι άμεσα συνδεδεμένη με το συμβολισμό του ύδατος σε τελετές και θυσίες⁴. Εκτός από το ιερό της Ολυμπίας, όπου ο αριθμός των καταγραμμένων περιρραντηρίων αγγίζει ως τώρα τα εκατόν πενήντα περίπου σκεύη του είδους αυτού, συναντώνται και στα μικρότερα ιερά της περιοχής δίνοντας έτσι τη δυνατότητα για συγκρίσεις.

Δεύτερος χώρος μετά την Ολυμπία σε συχνότητα ευρημάτων ανάγλυφης κεραμικής είναι η περιοχή του ιερού στις Μπάμπες Μακρυσίων στα νότια του Αλφειού, σε απόσταση δέκα περίπου χιλιομέτρων

από την Ολυμπία. Εδώ ανέσκαψε, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '50, ο τότε έφορος αρχαιοτήτων Ν. Γιαλούρης⁵, στην κορυφή ενός λοφίσκου επονομαζόμενου Αρνοκατάρραχο, ένα σχετικά μικρό (8,36 × 4,55 μ.) δωρικό ναό από ντόπιο κογχυλιάτη λίθο. Μέσα στο σηκό του ναού βρέθηκε ένας λίθος ακανόνιστου σχήματος από φαιό σκληρό ασβεστόλιθο με την επιγραφή ΤΟΔΙΟΣ που αποτελεί και τη μοναδική ένδειξη για την ταύτιση της θεότητας που λατρευόταν εδώ. Σύμφωνα με το σχήμα των γραμμάτων της τοποθετείται στα τέλη του 6ου με αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Στις υπώρειες του λόφου απλώνεται ένα ευρύ οροπέδιο πάνω στο οποίο ο Ν. Γιαλούρης διαπίστωσε την ύπαρξη οικοδομικών λειψάνων και ανέσκαψε τρία κτιριακά συγκροτήματα τα οποία ερμήνευσε ως κατοικίες, τμήματα ενός μεγαλύτερου οικισμού. Ως πιθανή χρονολόγηση των κτισμάτων πρότεινε το β' ήμισυ του 5ου αι. π.Χ. ενώ από την πληθώρα των ευρημάτων που εν μέρει ανάγονται ως τον 7ο αι. π.Χ. οδηγήθηκε στο συμπέρασμα πως ο χώρος πρέπει να ήταν σε χρήση ήδη από παλαιότερες εποχές.

Στα ευρήματα από τις Μπάμπες συγκαταλέγονται και αρκετά θραύσματα ανάγλυφης κεραμικής κυρίως από περιρραντήρια. Είναι κατασκευασμένα από ντόπιο μαλακό υποκίτρινο ή καστανέρυθρο πη-

1. Η μόνη — ως τώρα — ολοκληρωμένη παρουσίαση ενός ιερού οφείλεται στον U. Sinn, *AM* 93, 1981, 45-82 και *AM* 96, 1981, 25-71, και αφορά το ιερό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος στην Κομποθέκρα της Τριφυλίας.

2. Μια αρκετά πλήρης βιβλιογραφία των πλέον πρόσφατων δημοσιεύσεων σχετικά με την ανάγλυφη κεραμική υπάρχει στο άρθρο της S. Miller, *ΦΙΛΙΑ ΕΠΗ* τόμ. Β' (1987) 266 σημ. 1.

3. Για τα περιρραντήρια βλ. κυρίως R. Ginouvès, *Balaneutiké. Recherches sur le bain dans l'antiquité*, σ. 299-310.

4. Για το θέμα αυτό πρβλ. πρόσφατα S. G. Cole, *The uses of water in greek sanctuaries* στο R. Hägg — N. Marinatos — G. Nordquist, *Early greek cult practice* (1988) 161-165.

5. *Prakt* 1954, 290-291, *Prakt* 1955, 243-244, *Prakt* 1958, 194-198.

Εικόνα 1. Περιρραντήριο από τις Μπάμπες (Π 140).

Εικόνα 2. Λεπτομέρεια του περιρραντηρίου από τις Μπάμπες.

Εικόνα 3. Τριποδικό σκεύος από την Ολυμπία (Κ 2262).

Εικόνα 4. Τμήμα υποστηρίγματος περιρραντηρίου σε μορφή δωρικού κιονοκράνου από τις Μπάμπες (Π 4135).

λό που είναι γνωστός και από τη συχνή χρήση του σε κεραμώσεις και πήλινα γλυπτά από τη γειτονική Ολυμπία.

Από τα πολυάριθμα θραύσματα που προέρχονται κυρίως από το κτίριο Γ στις Μπάμπες στάθηκε δυνατό να ανασυγκροτηθεί ένα περιρραντήριο (Π 140)⁶ το οποίο εκτίθεται στην αρχαϊκή αίθουσα Γ του Νέου Μουσείου Ολυμπίας και αποτελεί το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα περιρραντηρίου από την Ηλεία (εικ. 1-2). Στο κυλινδρικό του πόδι απεικονίζονται δύο παράλληλες σειρές με ιππείς και ρόδακες. Οι δύο αυτές ζώνες, με ύψος 5,5 εκ. η κάθε μία, χωρίζονται μεταξύ τους με τη βοήθεια τεσσάρων πλαστικών ζωνών. Τα άλογα διακρίνονται για τα εξαιρετικά ψηλόλιγνα πόδια και τη λυγερόκορμη μορφή τους. Όπως και οι ιππείς, είναι αρκετά επίπεδα χωρίς ιδιαίτερη πλαστικότητα. Από την κίνηση του δεξιού τους χεριού που απεικονίζεται με δύο παραλλαγές συμπεραίνεται πως δύο τουλάχιστον διαφορετικές σφραγίδες χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των μορφών. Η λεκάνη αντίθετα δεν παρουσιάζει ίχνη διακόσμησης. Το ύψος του περιρραντηρίου φθάνει τα 54 εκ.

Χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο του περιρραντηρίου από τις Μπάμπες είναι τα ορθογώνια ανοίγματα που υπάρχουν στο κιονωτό του πόδι: παρατηρούμε δύο ζεύγη αντωπών ορθογώνιων οπών, ένα περίπου στο μέσο και ένα στο ύψος της βάσης. Η ερμηνεία ότι οι οπές αυτές οφείλονται σε λόγους κατασκευαστικούς που έχουν σχέση με την όπτηση δεν πείθει, αφού πολυάριθμα άλλα περιρραντήρια του ίδιου τύπου δεν έχουν τέτοια ανοίγματα. Ίσως λοιπόν να πρέπει να αναζητηθεί αλλού η πιθανή χρήση των ανοιγμάτων αυτών, όπως π.χ. στη διευκόλυνση κατά τη μεταφορά τους ίσως κατά τη διάρκεια λατρευτικών τελετών.

Για το σχήμα του περιρραντηρίου από τις Μπάμπες τα πλησιέστερα παραδείγματα συναντώνται στην Κόρινθο και τη Μεγάλη Ελλάδα⁷. Οι τόσο χαρακτηριστικές αναλογίες των ίππων, αν και θυμίζουν έργα κρητικά, όπως π.χ. τη ζωφόρο από τον Πριλιά⁸, έχουν σημαντικά παράλληλα και στην Αργολιδοκορινθία όπως δείχνει η παράσταση μεγάλου αμφορέα που βρέθηκε στο Ηραίο του Άργους⁹ και ανήκει μάλλον στο β' τέταρτο του 7ου αι. Στα πρώτα αυτά παραδείγματα τα άλογα απεικονίζονται με ιδιαίτερα ψηλά πόδια και οι ιππείς αντίθετα σχετικά μικροί, ενώ και οι δύο είναι πολύ επίπεδοι. Την παράδοση μπορούμε να παρακολουθήσουμε έως τις αρχές του 6ου αι. στην κορινθιακή αγγειογραφία¹⁰,

π.χ. στον μεσοκορινθιακό κιονωτό κρατήρα του Βατικανού που χρονολογείται γύρω στα 580-570 π.Χ., όσο και σε χάλκινα ελάσματα¹¹ από την ίδια περίπου εποχή. Κάπου ανάμεσα, πάντως ακόμα μέσα στον 7ο αι. π.Χ., ίσως στο τελευταίο του τέταρτο, θα πρέπει να τοποθετηθεί το περιρραντήριο από τις Μπάμπες αποτελώντας ένα σημαντικό τεκμήριο για την ύπαρξη εργαστηρίων γι' αυτή την πρώιμη και όχι αρκετά γνωστή εποχή.

Ανάλογα παραδείγματα με παραστάσεις ιππέων υπάρχουν όμως και ανάμεσα στα ευρήματα από την Ολυμπία, όπως π.χ. σε ένα χαμηλό τριποδικό σκεύος (Κ 2262, εικ. 3)¹² στο οποίο σώζονται τέσσερις συνολικά ιππείς, δύο εκ των οποίων σε καλή κατάσταση, κατασκευασμένοι μάλλον και αυτοί από δύο διαφορετικές σφραγίδες. Παρ' όλον ότι στην περίπτωση αυτή δεν έχουμε μάλλον να κάνουμε με περιρραντήριο αλλά με άλλου είδους σκεύος, τα τεχνικά χαρακτηριστικά και το είδος της διακόσμησης του το συνδέουν άμεσα με το παράδειγμα από τις Μπάμπες, υποδηλώνοντας κοινή προέλευση από το ίδιο εργαστήριο. Εδώ βρισκόμαστε ίσως σε μία κάπως πρωιμότερη φάση, γύρω στα μέσα του 7ου αι. π.Χ., αν κρίνουμε από την ακόμα πιο έντονη επιπεδότητα των μορφών και τον μικρογραφικό τους χαρακτήρα σε σχέση με τα άλογα.

Στον 6ο πλέον αιώνα ανήκουν περιρραντήρια

6. *Ergon* 1955, 86 εικ. 84, *BCH* 79, 1955, 253 εικ. 6, *Ergon* 1956, 85 εικ. 4, *Prakt* 1956, 189 πίν. 83 β, γ. Διάμετρος λεκάνης 69 εκ. Ευχαριστίες οφείλονται στον ανασκαφέα και στη Ζ' Εφορεία Αρχαιοτήτων Ολυμπίας για την άδεια μελέτης και φωτογράφισης καθώς και για τις τόσες διευκολύνσεις κατά την παραμονή μου στην Ολυμπία. Για την άδεια μελέτης του υλικού από την Ολυμπία ευχαριστώ τον διευθυντή των ανασκαφών Η. Kyrieleis. Οι εικόνες 1, 2 και 3 οφείλονται στην κ. Ι. Geske-Heiden, οι 4, 5, 6, 8 και 9 στον κ. E. Gehnen. Πολύτιμη βοήθεια στο θέμα των φωτογραφιών μου παρασχέθηκε επίσης από τους U. Sinn και S. Rogge.

7. M. Jozzo, *Hesperia* 56, 1987, 355-416 ιδίως πίν. 79 (Κόρινθος). M. Jozzo, *ArchCl* 33, 1981, 143-193 ιδίως πίν. XXXV, 3 (Μ. Ελλάδα).

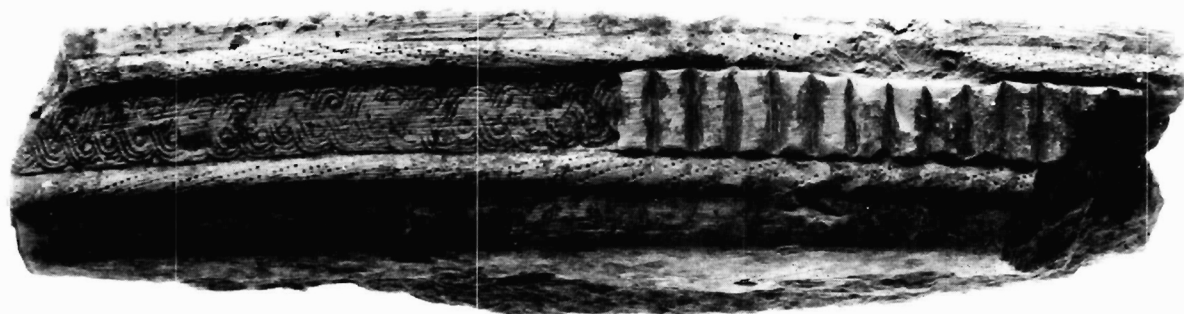
8. L. Pernier, *AJA* 38, 1934, 171-177 πίν. XVII. Στο γνωστό κρητικό κράνος της Norbert Schimmel Collection (1974) Nr. 14 τα άλογα έχουν μεγαλύτερη πλαστικότητα και κάπως διαφορετικές αναλογίες.

9. C. Waldheim, *The Argive Heraeum* (1905) Vol. II, 117 fig. 42.

10. E. Simon - M. Hirmer, *Die griechischen Vasen* (1981) πίν. XII-XIII.

11. E. Kunze, *Archaische Schildbänder* (1950) OF II πίν. 73 VII άνω, VIII μέση.

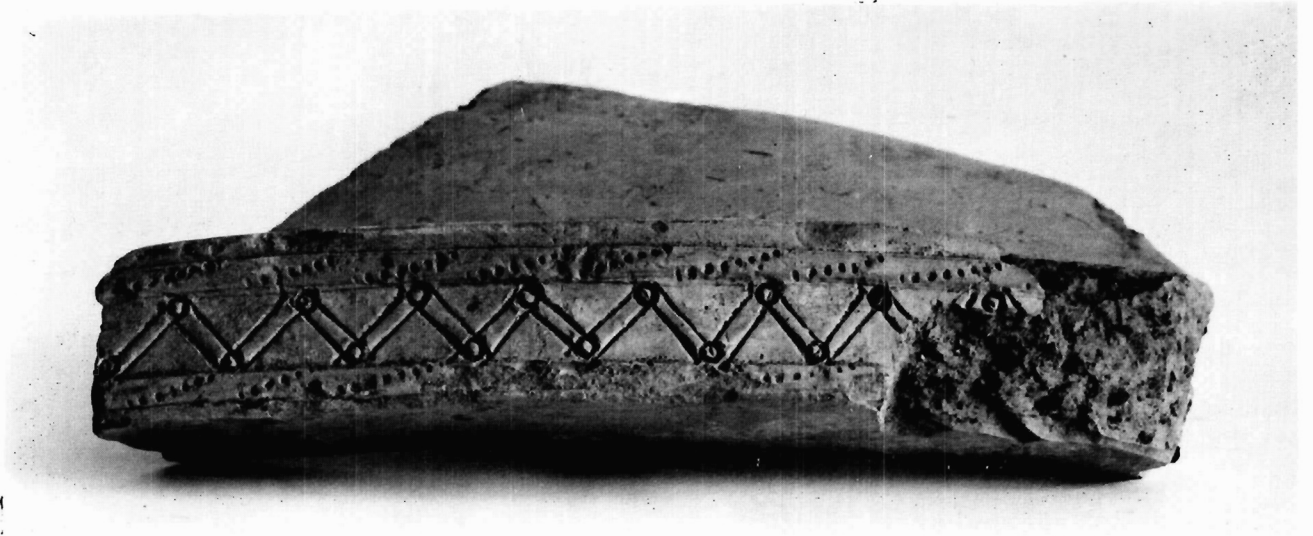
12. Προέλευση από το ιερό της Ολυμπίας (SO Lesefund 22.5.66). Μ. 16 εκ., Πλ. 20 εκ., Υ. 9,5 εκ. Πηλός υποκίτρινος.

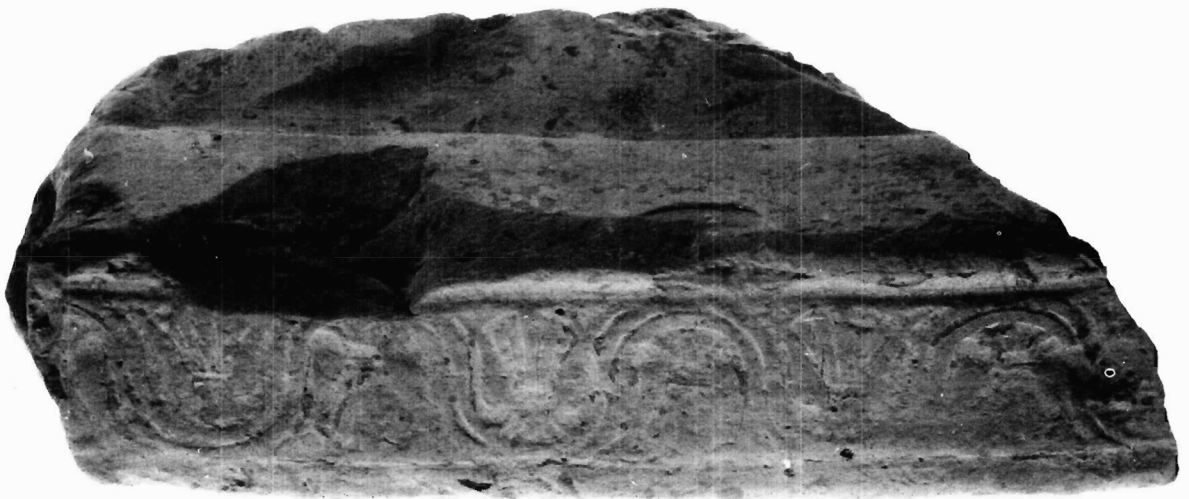
Εικόνα 5. Χείλος περιρραντηρίου από τις Μπάμπες (Π 1667).

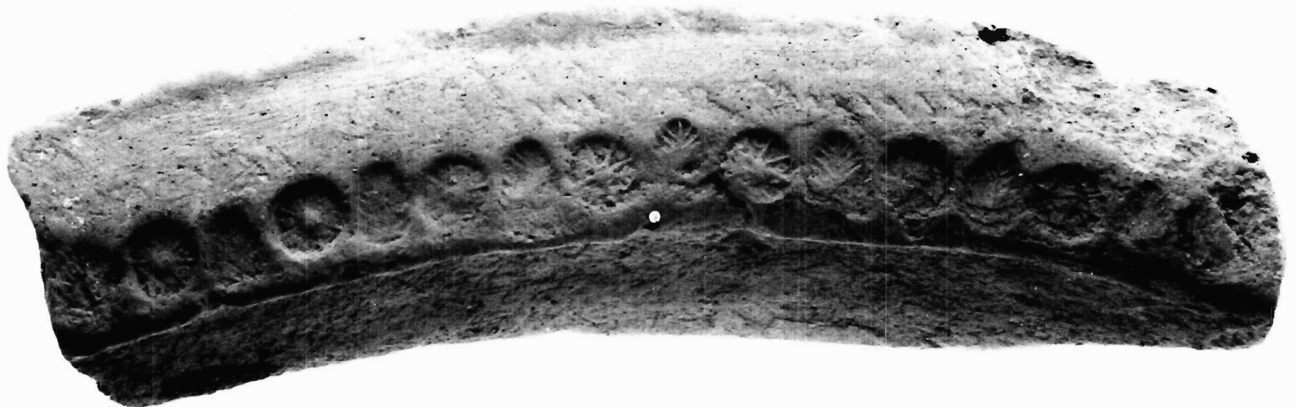
Εικόνα 6. Τμήμα λαβής από τις Μπάμπες (Π 4138).

Εικόνα 7. Χείλος περιρραντηρίου από την Ολυμπία (Κ 2308).

Εικόνα 8. Χείλος περιρραντηρίου από τις Μπάμπες (Π 4136).

Εικόνα 9. Χείλος περιρραντηρίου από την Ολυμπία (Κ 2280).

των οποίων το υποστήριγμα είναι διαμορφωμένο ως δωρικός κίονας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από τις Μπάμπες (Π 4135, εικ.4)¹³ διατηρεί ένα αρκετά μεγάλο μέρος του εξαιρετικά επίπεδου άβακα με το περίγραμμα των ραβδώσεων καθώς και ένα μεγάλο τμήμα του εχίνου που είναι συμφυής με τη λεκάνη και κοσμεύεται με εγχάρακτο πλοχμό. Ακόμη και αν δεχθούμε ότι το πήλινο κιονόκρανο μιμείται την εξέλιξη των λίθινων¹⁴, θα πρέπει να χρονολογηθεί περίπου στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Οπωσδήποτε όμως δεν μπορούμε να παραβλέψουμε πως πρόκειται για δημιουργία εργαστηρίου πηλοπλαστικής και καμιά σχέση δεν έχει με την καθαυτό αρχιτεκτονική. Αρκετά ακόμη θραύσματα με ραβδώσεις δωρικών κίωνων πιστοποιούν την ύπαρξη περαιτέρω περιρραντηρίων του τύπου αυτού και στα δύο ιερά για τα οποία δεν μπορεί να γίνει εδώ ειδική μνεία. Στην κατηγορία των κιονωτών υποστηριγμάτων ανήκουν και θραύσματα με λοξές ραβδώσεις, όπως π.χ. σε ένα παράδειγμα επίσης από τις Μπάμπες¹⁵ (Π 2992) με συγγενέστερο παράλληλο στην Ισθμία¹⁶. Χρονολογούνται περίπου στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Κατά τη διάρκεια του 5ου αι. η παράδοση συνεχίζεται και με κίονες ιωνικού ρυθμού¹⁷, ενώ ένα παράδειγμα από την Ολυμπία, όπως έδειξε ο Α. Mallwitz, περιέχει στοιχεία και του μετέπειτα κορινθιακού κιονοκράνου¹⁸.

Όσον αφορά τους τύπους διακόσμησης που συναντά κανείς στην ανάγλυφη κεραμική του 7ου και 6ου αι. π.Χ., σπανιότερα είναι οπωσδήποτε τα εικονιστικά θέματα, όπως οι ζώνες με τους ιππείς, ενώ υπάρχει μεγάλη ποικιλία σε διακοσμητικά μοτίβα. Στα πλέον συνήθη συγκαταλέγεται ο απλός πλοχμός, όπως επί παραδείγματι εμφανίζεται στο δωρικό κιονόκρανο (εικ. 4), αλλά και ο σύνθετος (Π 1667, εικ. 5)¹⁹, μοτίβα που συναντώνται σε όλες σχεδόν τις εποχές²⁰. Επίσης προσφιλής είναι η σπείρα και οι ρόδακες όπως σε λαβή σκεύους στο σχήμα του οποίου θα επανέλθουμε αργότερα (Π 4138, εικ. 6)²¹, το ζιγκ ζαγκ, π.χ. εγχάρακτο και με την προσθήκη μικρών κύκλων (Κ 2308, εικ. 7)²², ζώνες ανθεμίων και λωτών, π.χ. σε περιχειλώματα περιρραντηρίων υστεροαρχαϊκής εποχής τα οποία, σε συνδυασμό με πλαστικές λαβές, μιμούνται μεταλλικά πρότυπα όπως σε παραδείγματα από την Ολυμπία²³ και τις Μπάμπες (Π 4136, εικ. 8)²⁴. Όμως υπάρχουν και άλλα, λιγότερο γνωστά, διακοσμητικά στοιχεία, όπως οι μεμονωμένες σφραγίδες με φυτικό θέμα (Κ 2280, εικ. 9)²⁵ από την Ολυμπία.

Εκτός από τα περιρραντήρια, στην κατηγορία

που μας αποσχολεί ανήκουν και άλλοι τύποι αγγείων και σκευών. Πέρα από τους αποθηκευτικούς πίθους, στους οποίους δεν θα σταθούμε εδώ, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται σε ένα αγγειόμορφο σκεύος μεγάλων συνήθως διαστάσεων, το οποίο, απ' ό,τι φαίνεται, αποτελεί τύπο που επιχωριάζει στην περιοχή. Παραδείγματα έχουν βρεθεί τόσο στην Ολυμπία και τις Μπάμπες, όσο και στο ιερό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος στην Κομποθέκρα, στο όρος Λάπιθος²⁶. Ανάμεσα στα ευρήματα των ανασκαφών που δημοσιεύθηκαν μόλις πρόσφατα υπάρχει και ένα μεγάλο θραύσμα ανάγλυφης κεραμικής που δεν έγινε γνωστό²⁷ (εικ. 10). Το θραύσμα αυτό σώζει τη λαβή, τμήμα του περιχειλώματος και του λαιμού. Η λαβή φέρει ανάγλυφη διακόσμηση τριών ιπέων, από τους οποίους ο τρίτος σώζεται μόνο κατά το ήμισυ. Σε σχέση με τις ανάλογες παραστάσεις από την Ολυμπία και τις Μπάμπες οι αναλογίες παρουσιάζονται εδώ πιο συμπιεσμένες αφού τα άλογα, από τα οποία το πρώτο έχει όρθιο ενώ το δεύτερο σκυμμένο το κεφάλι, δεν δείχνουν τα ίδια ψηλόλιγνα πό-

13. *Ergon* 1958, 157 εικ. 166. Μ. 49,5 εκ., Πλ. 25,4 εκ.

14. Παρ' όλον ότι σίγουρα τα αρχιτεκτονικά κιονόκρανα αποτελούσαν πρότυπο για τα πήλινα, δύσκολα συγκρίνονται μαζί τους. Οπωσδήποτε το κιονόκρανο από τις Μπάμπες μιμείται έναν από τους πρώιμους τύπους από τους οποίους όμως σώζονται λίγα μόνο παραδείγματα. Ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα των αρχών του 6ου αι. είναι εκείνο από τον παλιό ναό της Αφαιάς στην Αίγινα, βλ. E.-L. Schwandner, *Der ältere Porostempel der Aphaia auf Aegina* (1985) 117, παρουσιάζει όμως διαφορετικές αναλογίες.

15. Υ. 5 εκ. (χωρίς βάση), περ. 8 εκ. (με βάση). Πηλός ερυθρός.

16. O. Broneer, *Hesperia* 31, 1962, πίν. 10 b.

17. Πρβλ. A. Mallwitz, *AM* 77, 1962, 163 και πίν. 43.

18. A. Mallwitz, Ein Kapitell aus gebranntem Ton oder zur Genesis des korinthischen Kapitells στο *OIBer X* (1981) 318-352, πίν. 33-37.

19. *Prakt* 1958, 196 πίν. 153 γ. Μ. 14 εκ. Πηλός ερυθρός.

20. J. A. H. Portratz, *Das Flechtband. Eine altvorderasiatische Ligatur*, *OA* 3, 1964, 175-200.

21. Υ. 12 εκ., Πλ. 15 εκ., Β. 6,5 εκ. Πηλός έντονα καστανέρυθρος.

22. Από την Ολυμπία (*Südosten G* 3, 20.3.64) Υ. 14 εκ. Πηλός υποκίτρινος.

23. Από την Ολυμπία (*Südosten O* 22, N-Mauer Lesefund) Υ. 5 εκ., Πλ. 18 εκ. Πηλός καστανός.

24. Μ. 18 εκ. Πηλός καστανός.

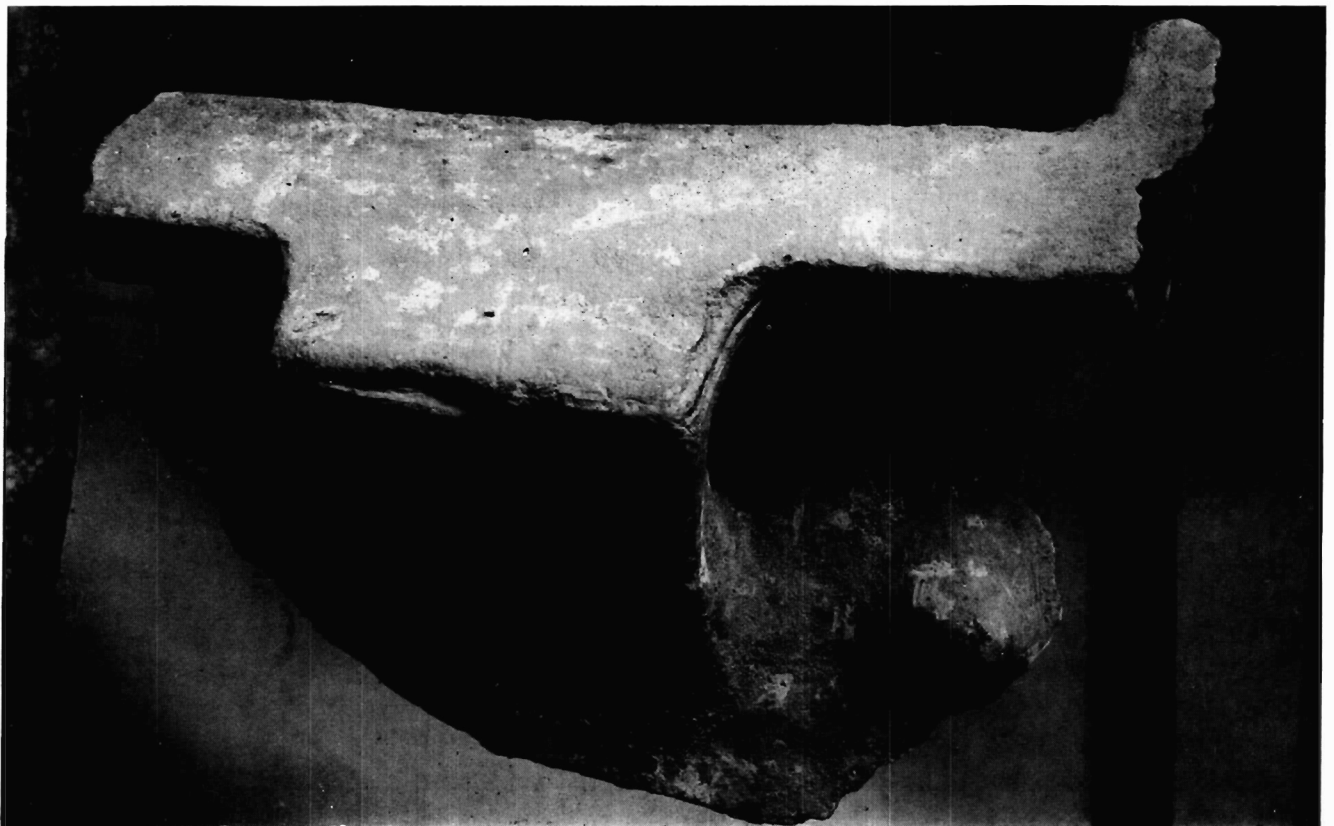
25. Από την Ολυμπία (*Südosten N* 3) Υ. 4,5 εκ., Πλ. 24 εκ. Πηλός ερυθρός.

26. Πρβλ. σημ. 1.

27. Ημερολόγιο του K. Müller σ. 37 με ακριβή περιγραφή. Ευχαριστώ τον U. Sinn για την υπόδειξη αυτή.

Εικόνα 10. Τμήμα μεγάλου σκεύους με ανάγλυφη διακόσμηση από την Κομποθέκρα.

Εικόνα 11. Τμήμα μεγάλου σκεύους με ανάγλυφη διακόσμηση από την Κομποθέκρα.

δια όπως τα προηγούμενα παραδείγματα. Οι έντονα επίπεδες μορφές όμως και η αναλογία ιπέα-ίππου δεν επιτρέπει χρονολόγηση πολύ μετά τις αρχές του βου αι. π.Χ.

Δεξιά από τη λαβή, στο σημείο όπου ξεκινά η καμπύλη της κοιλιάς του αγγείου, υπάρχει ένα κωνικό έξαρμα. Όμως εκείνο που χαρακτηρίζει το θραύσμα αυτό από την Κομποθέκρα είναι το ορθογώνιο σχήμα του περιχειλώματος (εικ. 11) που συναντάται επίσης και στις Μπάμπες και σε ακόμη μεγαλύτερη κλίμακα στην Ολυμπία. Στις Μπάμπες το παράδειγμα περιορίζεται στην ύπαρξη ορθογώνιων λαβών όπως εκείνο με τις σπείρες και τους ρόδακες (εικ. 6). Τις περισσότερες πληροφορίες για σκεύη του σχήματος αυτού, πάντως, τις παίρνουμε από το εντυπωσιακό από πλευράς διακόσμησης θραύσμα Κ 187²⁸ από την Ολυμπία που φέρει τόσο εικονιστικά θέματα όσο και διακοσμητικά μοτίβα. Η λαβή του και μόνο έχει ύψος 28 εκ. και κοσμείται με ερωτικά ζεύγη και γοργόνεια αλλά και πολλαπλές ζώνες με διάφορα μοτίβα. Το θραύσμα αυτό συγκολλήθηκε πρόσφατα με ένα άλλο θραύσμα από το περιχειλώμα²⁹ επιτρέποντάς μας να ανασυστήσουμε εν μέρει το σχήμα του, που όπως φαίνεται δεν ήταν απλός κρατήρας, όπως είχε προταθεί, αλλά σκεύος σε σχήμα ασάμινθου με λαβές, του οποίου η πιθανή χρήση δεν είναι ακόμη τελείως σαφής. Χρονολογικά ανήκει στο τελευταίο τέταρτο του βου αι. Το γεγονός ότι το σχήμα αυτό συναντάται σε διαφορετικές εποχές δείχνει πως πρόκειται για προϊόν τοπικού εργαστηρίου ενώ η παρουσία του σε τρία διαφορετικού τύπου ιερά το σχετίζει άμεσα με τη λατρεία.

Στη σύντομη αυτή επισκόπηση επιχειρήθηκε μια συνοπτική παρουσίαση των κυριότερων στοιχείων που συνθέτουν την εικόνα της παραγωγής ανάγλυφης κεραμικής κατά την αρχαϊκή εποχή στην ευρύτερη περιοχή του ιερού της Ολυμπίας. Η συχνή χρήση του εγχώριου πηλού είναι γνωστή και από τις πολυάριθμες κεραμώσεις και από τα πήλινα γλυπτά που έχουν βρεθεί στο μεγάλο ιερό δίνοντας την ευκαιρία για σκέψεις σχετικές με την προέλευσή τους. Όπως συμπεραίνεται και από τη μελέτη των δύο αυτών ομάδων, ένα μεγάλο ποσοστό θα πρέπει να θεωρηθεί δημιούργημα ντόπιων εργαστηρίων που ήταν απολύτως απαραίτητα λόγω της ύπαρξης του πανελλήνιου ιερού αφ' ενός και της έλλειψης κατάλληλης πέτρας στην περιοχή αφ' ετέρου. Όσον αφορά στην επιλογή των διακοσμητικών στοιχείων τόσο στα εικονιστικά θέματα³¹ όσο και

στα άλλα μοτίβα, εμφανής είναι η σχέση με τα κορινθιακά εργαστήρια ακόμη και στα πλαίσια μιας συνοπτικής παρουσίασης που δεν αφήνει περιθώρια για λεπτομερέστερη τεχνολογική ανάλυση. Επίσης πιθανή είναι η ύπαρξη και εισαγμένων σκευών όπως δείχνει η περίπτωση πίθου που χρονολογείται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ.³²

Όπως διαπιστώθηκε, οι κυριότεροι χώροι εύρεσης της ανάγλυφης κεραμικής τοποθετούνται στην περιοχή της Πισάτιδας και βόρειας Τριφυλίας ενώ από την περιοχή της αρχαίας Ηλείας, τη λεγόμενη Κοίλη Ήλιδα, τα παραδείγματα είναι έως τώρα μεμονωμένα³³. Οι πολλαπλές αναφορές αντίθετα ανάμεσα στα ευρήματα από την Ολυμπία και τις Μπάμπες φανερώνουν τις στενές σχέσεις ανάμεσα στα δύο ιερά. Οπωσδήποτε θα ήταν παρακινδυνευμένο από την παρουσία και ομοιότητα της ανάγλυφης κεραμικής και μόνο να οδηγηθεί κανείς σε συμπεράσματα που αφορούν το χαρακτήρα των ιερών αυτών· μια ματιά όμως και στα υπόλοιπα ευρήματα από τις Μπάμπες, χάλκινα και πήλινα, δείχνει πως, παρά τη γειτνίαση, το πανελλήνιο ιερό δεν φαίνεται να απορροφά με την τεράστια ακτινοβολία του το δεύτερο. Η παραλληλία, έστω και σε πολύ μικρότερη κλίμακα, των αφιερωμάτων υποδηλώνει επίσης πως στην ταραγμένη για την περιοχή εποχή του 7ου και βου αι. π.Χ. το ιερό στις Μπάμπες μοιάζει να ακολουθεί κατά κάποιον τρόπο την εξέλιξη του μεγάλου ιερού, ίσως δε να μην είναι τυχαίο ότι περίπου την

28. Δημοσιεύθηκε προκαταρκτικά και απεικονίσθηκε από τον W. Schiering στο A. Mallwitz – W. Schiering, *Die Werkstatt des Phidias, OF V* (1964) 163 πίν. 63 κάτω.

29. Το θραύσμα βρέθηκε τελείως τυχαία ανάμεσα σε πλήθος θραυσμάτων από κεραμώσεις και συγκολλήθηκε από τον A. Heiden.

30. Για τους ποικίλους τύπους ιερών πρβλ. Γ. Πίκουλα, *Η νότια Μεγαλοπολιτίδα χώρα από τον 8ο αι. π.Χ. ως τον 4ο αι. μ.Χ.* (1988).

31. Την επίδραση της πρωτοκορινθιακής και κορινθιακής αγγειογραφίας στην ανάγλυφη κεραμική ανέπτυξε πρόσφατα η Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά στα *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 1985* (1985-87) Τόμ. Β' 175-189.

32. Το θραύσμα ανάγλυφου πίθου από την Ολυμπία με παράσταση πάνθηρα-λέοντα και γύπα-πτηνού, βλ. Mallwitz-Schiering σημ. 28 163, 19, πίν. 62, βρίσκεται άμεσα παράλληλα στην ίδια την Κόρινθο: S. Weinberg, *Hesperia* 23, 1954, 26 d και στο *Αργος BCH LXXX* 1956, 373 εικ. 19.

33. Τα μόνα ως τώρα δημοσιευμένα κομμάτια είναι α) από την Ήλιδα V. Mitsopoulou-Léon, *OJh* 52, 1978-80, 119 εικ. 15 και β) από την Ηλιακή Πύλο J. Coleman, *Excavations at Pylos in Elis, Hesperia Suppl.* XXI, 1986, 115 και πίν. 47, D 267 και D 268.

ίδια εποχή, όταν στην Ολυμπία κτίζεται ο ναός του Δία, οικοδομείται στις Μπάμπες σε περίοπτη θέση ο δωρικός ναός που είναι αφιερωμένος στην ίδια θεότητα. Κάτω από αυτό το πρίσμα η ταύτιση της μέχρι τώρα άγνωστης πόλης στις Μπάμπες, η οποία εκτείνεται στις υπώρειες του λόφου, θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον³⁴.

Στο περιθώριο των ιστορικών εξελίξεων³⁵ που διαδραματίζονται στην περιοχή φαίνεται αντίθετα να βρίσκεται το ιερό της Αρτέμιδος στην Κομποθέκρα, ένα ιερό καθαρά αγροτικού χαρακτήρα με έντονη όμως δραστηριότητα, που δείχνει πως δεν παρέμενε τελείως αποκλεισμένο από τον γύρω χώρο³⁶. Ποια ακριβώς ιστορικά γεγονότα αντανάκλονται στη σχέση του ιερού των Μπαμπών με το πανελλήνιο ιερό και ποιος ο ενδεχόμενος ρόλος μεταξύ αυτού και των μικρότερων αγροτικών ιερών στην περιοχή της Τριφυλίας, μόνο η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας στο χώρο θα μπορούσε ίσως να πιστοποιήσει.

ΑΛΙΚΗ ΜΟΥΣΤΑΚΑ

34. Ο Πausanias δεν αναφέρεται καθόλου στην αρχαία πόλη που υπήρχε στις Μπάμπες. Προσπάθειες ταύτισης με την πόλη Πύργος που αναφέρεται στον Ηρόδοτο έκανε ο E. Meyer, *Neue Peloponnesische Wanderungen* (1957) 70 σημ. 2. Για το τοπογραφικό πρόβλημα και την ταύτιση της πόλης βλ. πρόσφατα W. K. Pritchett, *Studies in Ancient Greek Topography* VI (1989) 73-75.

35. Σημαντικότερος αιώνας για τη διαμόρφωση του ιερού της Ολυμπίας είναι σίγουρα ο 6ος αι. στις αρχές του οποίου οι Ηλείοι για πρώτη φορά κατορθώνουν να το κυριαρχήσουν. Από αυτή την εποχή και ύστερα η λατρεία του Δία επιβάλλεται οριστικά στο ιερό. Ο προηγούμενος 7ος αι. περιέχει αντίθετα ακόμα έντονα τα στοιχεία των τοπικών λατρειών που συνθέτουν τη φυσιογνωμία του χώρου σε παλαιότερες εποχές. Για τα ιστορικά γεγονότα κατά την αρχαϊκή εποχή βλ. E. Meyer, *RE* XX (1950) 1731-1738, ιδίως 1751 κ.ε. (s. v. Pisa). Επίσης A. Hönl, *Olympia in der Politik der griechischen Staatenwelt* (1968).

36. Ο W. D. Heilmeyer, *Frühe olympische Tonfiguren*, *OF* VII (1972) 2 και 92 κ.ε., ανέπτυξε τη θεωρία για την ύπαρξη ενός κεντρικού εργαστηρίου στην Ολυμπία το οποίο τροφοδοτούσε την περιοχή. Ο U. Sinn, *AM* 96, 1981, 42, θέτει αντίθετα αυτή τη θεωρία υπό αμφισβήτηση. Η εξέταση της ανάγλυφης κεραμικής συνηγορεί με τα ως τώρα δεδομένα για την ύπαρξη εργαστηρίων και εκτός του βασικού κέντρου της Ολυμπίας.

ZUSAMMENFASSUNG

FRÜHE RELIEFKERAMIK AUS ELISCHEN HEILIGTÜMERN

Die Bearbeitung der frühen Reliefkeramik (Bekken, Perirhanterien, Pithoi etc.), die einerseits im panhellenischen Heiligtum von Olympia, andererseits in seinem Einzugsbereich, in den Landschaften Elis und Triphylien gefunden worden ist, gibt Anlaß zu einem, ein bislang gänzlich unbekanntes Material kennenzulernen, Gedanken über charakteristische Formen sowie Herkunfts-, Datierungs- und Deutungsfragen zu äußern, und zum anderen, sich mit historisch-topographischen Problemen zu beschäftigen, die die Fundstätten dieser ins 7. Jh. v. Chr. hinaufreichenden Gattungen angehen.

Im Rahmen dieses Vortrags wird der Blick insbesondere auf ein Heiligtum südlich des Alpheios gelenkt, das in den 50er Jahren von N. Yalouris ausgegraben wurde, und das neben Olympia als die bislang wichtigste Fundstätte von solchen Tonbecken anzusehen ist. Neben der Vorstellung einiger wichtiger Stücke wird eine Gegenüberstellung zu dem benachbarten panhellenischen Heiligtum unternommen, die zu dem besseren Verständnis der Lokalheiligtümer in diesem Bereich des westlichen Peloponnes einen Beitrag leisten soll.